

(str. 122—131). Důkladná studie z pera K. Botova je věnována zlomku sgrafitového talíře (str. 132—142) na němž byly vobrazeny rostliny i zvířata představující solární symboliku. Nálezům mincí z doby 1185—1393 v Tárnově se věnuje K. Dočev (str. 143—153). Onomastikou se zabývá N. Kovačev (str. 154—157). Epigrafickým památkám jsou věnovány příspěvky T. Toteva (str. 158—169) a K. Popkonstantinova (str. 170—174). Historická tematika je předmětem zájmu V. Neševy (str. 175—182). Zabezpečení přístupu k hlavnímu městu Bulharska — Tárnovu ze strany Staré Planiny se zabývá At. Milčev v příspěvku „Srednovekovni bǎlgarski kreposti v Centralna Stara planina za zaščitata na Tǎrnov“ (str. 183—194). Pevnosti jsou budovány podle plánu tak, aby byly od sebe vzdáleny 5—10 km a umožňovaly signalizaci. Výsledky výzkumů na některých pevnostech jsou opravdu pozoruhodné. Tak v poloze Vitava stena u Zdravkovce byly prozkoumány pozůstatky opevnění včetně věže, obydlí feudála, jednolodní kostel a další objekty. Nálezy dokládají vysokou kulturní úroveň. Autor interpretuje objekt jako feudální hrad srovnatelný s hrady střední a západní Evropy. Rovněž i nálezy z polohy Prečista u Gradnice jsou interpretovány jako pozůstatky feudálního hradu — sídla místního bojara, jehož duchovní potřebě sloužil i malý kostelík. Celkem na severních a jižních svazích centrální Staré Planiny existovalo ve 14. stol. přes 100 pevností určených k ochraně čtrnácti průsmyků. Tyto pevnosti byly osazeny místními feudály a byly opevněny tak, že se podobaly hradům střední a západní Evropy. Jejich zánik spadá do roku 1393. Dnes již historicky cenným popisům a nákresům tarnovských památek ruskými badateli je věnován závěrečný příspěvek Ž. Vážarové (str. 195—214).

Sborník je možno hodnotit velmi příznivě, protože podává přehled stavu bádání na jedné z nejvýznamnějších lokalit Bulharska — Tárnovu. Je jen škoda, že příspěvky nebyly opatřeny souhrnem v některém ze západních jazyků.

Josef Unger

Bořivoj Dostál, Břeclav-Pohansko III. Časně slovanské osídlení. Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně — filozofická fakulta, sv. 261. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1985. 168 s., 20 obr. v textu, 28 kresl. tab., XX fotogr. tab., německé resumé.

Další svazek řady monografií, zveřejňujících výsledky archeologického výzkumu hradiska Pohansko u Břeclavi (předchozí svazky: F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Archeologické prameny z pohřebiště, Brno 1971; B. Dostál, Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec, Brno 1975), který se po deseti letech od vydání čtvrtého svazku dostává do rukou odborné veřejnosti. Na rozdíl od předchozích dílů jsou v něm publikovány časně slovanské nálezy nejen z Pohanska, ale i z jeho okolí, provedena analýza hmotných památek z jednotlivých lokalit, na jejich základě stanovena chronologie nálezů a naznačena i problematika sociálních vztahů a struktury i hospodářství staroslovanské společnosti v první etapě jejího vývoje po příchodu na naše území.

Práce je rozdělena do sedmi kapitol. V první (s. 9—13) seznamuje autor čtenáře s časně slovanskými lokalitami na katastru nynějšího města Břeclavi a dějinami jejich výzkumu (žárová pohřebiště Stará Břeclav, Břeclav-Pohansko, les „Trnava“; sídliště I a II na Pohansku, „Štoglova jáma“ u Poštorné). Druhá kapitola (s. 15—34) obsahuje rozbor nálezové situace a materiálu ze žárových pohřebišť. Na Pohansku to bylo 55 převážně popelnicových hrobů (několik hrobů bylo jámových), v lese „Trnava“ na částečně lesní školkou zničené nekropoli 16 žárových hrobů, z nichž několik bylo opět jámových, a ve Staré Břeclavi v trati „Přední čtvrtky“ 33 žárových hrobů a 6 žárovišť, pravděpodobně též pouze část nekropole. Podrobně je v kapitole rozebrán pohřební ritus, ukládání žárových hrobů do popelnic a jam, hloubka hrobů, milodary i další doprovodný materiál. Z analýzy nálezové situace a velikosti nekropolí vyplynuly B. Dostálovi některé zajímavé postřehy, týkající se společenské problematiky. Všechna tři pohřebiště se v půdorysu jeví jako pruhy orientované SZ—JV. Podle rozsahu a počtu hrobů na Pohansku, kde lze nekropoli považovat za úplně prozkoumanou, jde rekonstruovat i velikost dalších pohřebišť, kde můžeme též předpokládat kolem 60 hrobů. To odpovídá společenské a sídlištní jednotce zhruba o 6—8 lidech při 200 až 250letém trvání nekropole a vzhledem k tomu, že hroby tvořily na Pohansku dvě skupiny a náznaky podobného členění jsou i ve Staré Břeclavi a lese „Trnava“, je možno vyslovit hypotézu, že se jedná o pohřebiště dvou rodin. Všechny tři nekropole z časně slovanského a starohradištního období na katastru Břeclavi patří k zóně plochých žárových hrobů.

Nálezy z pohřebišť tvoří především keramika, ať již používaná jako urny, tak i v některých případech jako přídavné nádoby. Na Pohansku to bylo ze 48 hrobů 21 nádob, 2 okrajové střepy a 31 spodních částí. Nezdobeným hrncům pražského typu lze bezpečně připsat 9 kusů, 23 jich náleželo ke zdobeným tvarům podunajským a ostatní lze těžko zařadit, neboť se dochovaly neúplně. Ze žárového pohřebiště v lese „Trnava“ pak pochází 19 nádob, z čehož 8 náleželo nezdobeným, a ze Staré Břeclavi 31 nádob, z nichž ze 17 určitelných 12 patřilo nezdobené časně slovanské keramice. Další nálezy z hrobů, jako jsou korálky a silicitové úštěpy ze Staré Břeclavi a Pohanska, železná hraněná tyčinka, železný pásek s otvorem a šipka z Pohanska, bronzové plíšky a bronzová pinzeta ze Staré Břeclavi a nože nalezené na všech třech lokalitách, nelze pro datování využít. Jediné chronologicky citlivější předměty zde představovaly 2 přezky s mírně prohnutými až osmičkovitými boky z Pohanska, rámcově datované do 2. poloviny 7. století. Mohou však být i starší.

Vzhledem k absenci jiného datovatelného materiálu musel se B. Dostál pokusit provést datování na základě vzájemného zastoupení nezdobené keramiky pražského typu a zdobené, tzv. podunajské keramiky. Jako nejstarší, s počátky již hluboko v 6. a dalším trváním v 7. století, se autorovi jeví pohřebiště ve Staré Břeclavi, relativně mladší pak obě další nekropole rámcově ze 7.—8. století s možným přesahem ještě do století 6. Jak B. Dostál výslovně podotýká, tento způsob datování hrobů není zcela spolehlivý, neboť například na Pohansku se projevuje určitý rozpor mezi časovým zařazením pohřebiště a sídliště. Skupinu nejstarších žárových pohřbů se zde však ještě nemuselo podařit zachytit. Jiné možnosti datování těchto pohřebišť však bohužel dosud nemáme. V budoucnosti nám snad nové informace bude moci poskytnout využití některých přírodovědných metod, jako např. C¹⁴ nebo archeomagnetismus. Na závěr druhé kapitoly jsou připojeny demografické rozborů založené na zjištěných antropologických údajích o pohřbech ze Staré Břeclavi a Pohanska. Vyplývá z nich, že ve Staré Břeclavi bylo pohřbeno celkem 32 jedinců (9 dětí, 9 mužů, 8 žen, 6 neurčitelných jedinců) a na Pohansku se ve 47 hrobech nacházely pozůstatky 50 jedinců (z nich 15 dětí, 2 mladiství neurč. pohlaví, 13 mužů, 11 žen a 7 dospělých neurčitelného pohlaví; 8 hrobů z 55 bylo bez pozůstatků pohřbených). Všechny údaje o pohřbených jsou zde vyneseny do přehledných tabulek.

Ve III. kapitole se B. Dostál zabývá časně slovanským sídlištěm na Pohansku (s. 35—50), zejména vztahem dvou zkoumaných časně slovanských areálů a charakteristikami osad I a II i jejich objektů. Druhé sídliště, tzv. osada II, byla již podrobně analyzována v samostatné studii B. Dostála (K časně slovanskému osídlení Břeclavi-Pohanska, Studie AÚ ČSAV Brno, roč. X, sv. 2, Praha 1982), a tudíž autor pouze stručně rekapituluje a resumuje závěry z výše citovaného díla. Areál, na němž byly zachyceny stopy časně slovanského a starohradištního osídlení, se nachází v severní části vlastního velkomoravského hradiska a na tzv. severovýchodním předhradí, přičemž krajní zachycené osídlené body jsou od sebe vzdáleny 300—400 m. Pravděpodobně šlo o sídliště tzv. shlukového typu, které rámcově během pokročilého 6. až 8. století vytvářely v několika fázích skupiny obydlí a hospodářských objektů na celé ploše, a to s určitými časovými posuny. Část hospodářských staveb mohla být také vysunuta z vlastního sídelního areálu, jak to naznačují na základě analogií objekty zachycené na severovýchodním předhradí. Bohužel celý areál nebyl dosud prozkoumán, takže tyto závěry je nutno považovat za předběžné, podobně jako členění na osadu I a II má, jak podotýká i autor, pouze pracovní ráz.

V osadě I bylo prozkoumáno 45 objektů, z nichž pouze dva lze označit za nadzemní obydlí, tři za mělce zahloubené stavby a zbytek 37 objektů tvořily jámy různého tvaru a účelu (obilnice, výheň, depot se železnými kotly atd.). To, co je prezentováno, je samozřejmě pouze určitý výsek z celého sídliště, jehož ukončení známe pouze na jižní a jihovýchodní straně, a vzhledem k tomu, že se táhlo v pásu dlouhém asi 85 m a širokém 35—50 m, není vyloučeno jeho pokračování směrem severním a východním. V časně slovanské osadě II bylo odkryto 34 zahloubených objektů situovaných v pruhu JZ—SV, širokém 20—25 m a dlouhém 65 m. Celkem 6 zemnic, 5 větších hospodářských staveb a další objekty zde vytvářely dva obloukovité až podkovovité útvary otevřené k jihu a 7 (+ 1 porušená) obilnic tvořilo řady západovýchodního směru, přičemž jedna z obilnic byla spolu se zahloubeným objektem č. 31 součástí pravděpodobně většího hospodářského objektu kúlové konstrukce.

Jednu z nejdůležitějších částí knihy představuje IV. kapitola (s. 51—73), v níž je proveden rozbor nalezeného sídlištního inventáře. Největší část nálezů tvořila

keramika, a to jak nezdobená, tak i zdobená časně slovanská keramika a zdobené nádoby starohradištní tzv. podunajského typu. Tvarově zde byly zastoupeny hrnce, misky a talíře. V kapitole je zvláště sledován soubor z osady I i osady II, tvarová náplň, dekor, velikost nádob, technologie výroby, materiál i zpracování povrchu a rozdíly mezi sídlištní a funerální keramikou, které autor neshledává nijak výrazné. Z ostatních hliněných předmětů jsou jmenovány pražnice, zlomky mazanícových výmazů a přesleny. Ty byly vyráběny rovněž z kamene podobně jako žernovy, brousky a silicitová křesadla. Kostěné artefakty reprezentují fragmenty tří hřebenů a nepříliš početnou skupinu tvoří kovové předměty — skoba, tyčinka, zlomek a další celé závěsné kování vědra, trojhrbitá železná šipka a další šipkovitý předmět, železná miska tzv. slezského typu, ocílka a bronzová kroužkovitá náušnice. Tyto nálezy mají širší chronologický výskyt. Přesněji datovány do III. starohradištního horizontu jsou dva železné kotle, do 7.—8. století lze vročit bronzovou matici k výrobě hvězdicovitých závěsků typu Čadjavica-Martynovka a archaický tvar železné háčkovité ostruhy naznačuje možnost časového zařazení již do průběhu 6. století.

Pátá část (s. 75—87) nazvaná Závěrečné úvahy přináší shrnutí získaných poznatků, které B. Dostál rozčlenil na problematiku chronologie, hospodářství a staroslovanské společnosti. Relativní i absolutní chronologii obou studovaných osad bylo možno opřít v podstatě pouze o analýzu souborů keramiky, dělenou autorem na základě prací J. Zemana do tří horizontů — starší časně slovanský s nezdobenou, v ruce robenou keramikou, mladší časně slovanský se smíšenou, tj. nezdobenou i zdobenou obtáčenou keramikou a třetí horizont starohradištní s obtáčenou, tzv. podunajskou keramikou. Dále byly k chronologickým závěrům využity i některé další předměty, jako např. již výše zmiňovaná háčkovitá ostruha a matrice na lisování hvězdicovitých závěsků z osady I, pocházející však pouze z vrstvy. Po zvážení všech okolností a faktů došel B. Dostál k závěru, že větší část tzv. osady II byla vybudována před polovinou 6. století, existovala v jeho 2. polovině s možným přesahem do 7. století (vychází přitom z existence celků s nezdobenou časně slovanskou keramikou, o nichž předpokládá, že by v prostředí jižní Moravy během 2. poloviny 6. století měly být již vzácností), přičemž, jak bude dále ještě řečeno, jednalo se o dvě jednotky časově na sebe navazující a s určitým prostorovým posunem. Pak následoval v osídlení plochy zkoumané v prostoru tzv. lesní školky a v jejím okolí hiát a teprve později sem zasahují objekty sídlištní fáze nejspíše 2. poloviny 8. století. Za problematičtější považuje autor datování osady I, porušené velkomoravským velmožským dvorcem a zachycené pouze okrajově. Zjištěny zde byly všechny tři horizonty, většina objektů však patří starohradištní periodě rámcově z konce 7. a 8. století. Z toho lze vyvozovat, že vlastní jádro sídliště této fáze leželo mezi oběma výše zmiňovanými zkoumanými plochami.

Pokud se týká problematiky hospodářské, jsou v kapitole sledovány přírodní podmínky, příhodné právě pro zemědělství a dobytkařství. Přímými doklady jsou zbytky obilíků pšenice obecné, pšenice dvouzrnky, ječmene, ovsa, žita a plevelů, získaných rozbory mazanice a pražnic. Rostlinnou výrobu dokládá i 7 (+ 1 porušená) obilních jam, jež náležely k menším formám o obsahu 1,7—3,2 hl (po odečtení objemu vnitřní slaměné izolace). Počet a kubatura obilnic příslušejících ke starší a mladší fázi osady II byly pak B. Dostálovi východiskem pro úvahy o velikosti rodiny, množství obilí nutného k její výživě i osevu, výměře orné půdy a systému zemědělské výroby. Při překladovém dvoupolním systému by se celková obhospodařovaná plocha, z níž polovina ležela ladem, pohybovala během starší fáze od 4 do 7 ha a v mladší mezi 7—12 ha. Další zemědělské odvětví představovalo dobytkařství. Ze zvířecích kostí byla v 97 % doložena domácí zvířata, z nichž pak je ve výrazné převaze hovězí dobytek, dále se vyskytuje hojně prase a ovce-koza.

Se způsobem hospodářství byla spojena i organizace společnosti. Výzkum odhalil dvě výrazná uskupení podkovovitého a obloukovitého tvaru, z nichž prvé tvoří dvě zemnice a čtyři další větší zahloubené stavby včetně tří obilnic a druhé tři obydlí, kúlová stavba kolem obj. č. 31, šest jam a čtyři obilnice. Autor obě jednotky interpretuje jako obytné hospodářské komplexy — dvory, a to na základě chronologických zjištění (v rámci prvního 5 objektů z 9 obsahovalo pouze nezdobenou časně slovanskou keramiku I. horizontu; ze všech objektů druhého seskupení pochází keramika II. horizontu), dvou následných generací jedné sociální jednotky, postupně se rozrůstající. Předpokládány zde jsou dvě a v mladší fázi tři rodiny. Diskutována je otázka, jednalo-li se o sídlo velkorodiny o 12—18 členech ve stadiu jejího rozpadu, kdy hospodaření ještě bylo společné (proto jsou obilnice s osivem pohromadě), ale rodiny žily a stravovaly se již odděleně ve vlastních chatách, tedy útvar označovaný za tzv. patronymii. Celé časně slovanské sídliště, jehož rozsah zatím

přesně neznáme (proto je nutno tyto úvahy považovat pouze za určitou pracovní hypotézu či model vztahů časových a prostorových), by pak tvořilo sousedskou občinu. Těchto sídlištních jednotek lze na břeclavském katastru při jejich hospodářském zázemí v okruhu asi 0,75 km kolem osady, tj. asi 180 ha s 50—60 ha orné půdy, předpokládat nejméně šest.

V kapitole VI. (s. 89—94) dává B. Dostál získané výsledky a poznatky do širších souvislostí středoevropského vývoje včetně stručného soupisu časně slovanských a starohradištních lokalit moravských, které lze již v současnosti doplnit o další naleziště (srov. D. Jelínková, *Doplňky k mapě nalezišť s keramikou pražského typu na Moravě*, PA LXXVI, 1985, 468—470, obr. 8 na s. 464).

Pro datování nejstaršího slovanského osídlení Břeclavska a jižní Moravy nemáme dosud k dispozici spolehlivě absolutně datované celky, existuje však řada obecnějších sídelně geografických důvodů, nevylučujících počátky pronikání slovanských kmenů na toto území již před polovinou nebo dokonce od počátku 6. století, neboť neslovanské kostrové hroby spojované s Langobardy nepřekračují linii Mikulov—Šakvice—Velké Pavlovice—Kobyly—Lužice a na jihovýchod a jih od ní naopak máme registrovanou řadu lokalit s nejstaršími slovanskými památkami tzv. pražského typu (langobardské hroby nejsou zachyceny východně od řeky Moravy a naopak nejstarší slovanské památky neznáme z Dolního Rakouska; srov. nejnověji Z. Klanica, *Počátky slovanského osídlení našich zemí*, Praha 1986, obr. 12 na s. 45). Existují zde i náznaky překrývání posledního germánského a prvotního slovanského osídlení, bezpečné důkazy však, stejně jako pro styk obou etnických složek, nemáme. Podobně je tomu i s otázkou nadhozenou v závěrečných odstavcích, zda kultura pražského typu je jediným reprezentantem slovanské hmotné kultury na našem území v nejstarší fázi (reprezentující zemědělskou složku slovanského obyvatelstva, přišlou na Moravu ze severu) a zda předpokládaný proud s prvky vyšší družinické vrstvy (spojuje se většinou s karpatskou kotlinou) se objevuje současně nebo je až následný, jak bývá většinou předpokládáno.

Sledování této tematiky v budoucím bádání lze označit za jeden z klíčových problémů, přispívajících k řešení otázek formování a vzniku našich národů. K tomu také přináší závažné poznatky publikace B. Dostála, která vyčerpávajícím způsobem zpracovává a shrnuje dosavadní výsledky dlouholetých výzkumů katedry archeologie filozofické fakulty brněnské univerzity na Pohansku u Břeclavi i v jeho okolí. Autor se pokusil, a lze říci, že s úspěchem, přispět k řešení složitých chronologických otázek nejstarší slovanské hmotné kultury, při nichž narážíme na příliš málo spolehlivých opěrných bodů, dovolujících stanovení absolutní chronologie. Proto i jeho závěry jsou opatrné. Je škoda, že výzkumy časně slovanského osídlení Pohanska u Břeclavi zde nejsou v současnosti prováděny ve větším rozsahu tak, aby mohlo být poznáno celé sídliště. Již letmý pohled do soupisu nalezišť (s. 90—92) totiž ukazuje, jak málo větších prozkoumaných sídlištních celků máme k dispozici, o celém sídlišti ani nemluvě. Práce je vybavena v VIII. kapitole nazvané *Archeologické prameny* (s. 95—121) kompletní dokumentací žárových hrobů a materiálu v nich obsažených z Břeclavi-Pohanska, Staré Břeclavi a lesa „Trnava“. Archeologický materiál a dokumentace objektů z osad Pohansko I a II byly publikovány ve výše zmiňovaných pracích autora o velmožském dvorci a studii k časně slovanskému osídlení Pohanska.

Zdeněk Měřinský

Vladimír Nekuda, **Msténice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic.** Hrádek — tvrz — dvůr — předsunutá opevnění. 1. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 1985. Str. 270 + plány + obrázky v textu.

Už ako titul posudzovanej práce ukazuje, práca V. Nekudu tvorí prvú časť väčšej komplexnej monografie o výsledkoch historickoarcheologického výskumu, ktorý na uvedenej lokalite prebiehal viac desaťročí.

Mal som možnosť sledovať prácu priamo v teréne, lebo zúčastňoval som sa pravidelne na vedecko-odborných komisiách, ktoré na výskum zvolávalo Moravské múzeum v Brne ako gestor výskumu.

Snahou autora v tejto časti viaczväskovej pripravovanej monografie je podať čo najucelenejší obraz o živote na zaniknutej stredovekej osade Msténice v období vrcholného feudalizmu, keď vývoj a výstavba celej tejto dediny bola už ukončená.

Počiatky osídlenia tejto zaniknutej dediny siahajúce hlboko do doby hradištnej